

פרויקט "תחזית קיימות לישראל 2030" החל באוקטובר 2010 כמיזם משותף של המשרד להגנת הסביבה והמרכז למדיניות סביבתית במכון ירושלים לחקר ישראל, וצפוי להסתיים במאי-יוני 2012. תחזית קיימות לישראל 2030 שמה לה למטרה להציג חזון קיימות לשנת 2030 שאליו ישראל צריכה לשאוף. זאת על מנת לאפשר למקבלי ההחלטות בישראל להבין את המגמות הקיימות, לאתר את הפערים להגשמת החזון, ולהצביע על הנתונים בהם עליהם לצעוד על מנת להגשימו.

תסריט שוק בלתי מוסדר

מנחה הסדנאות לפיתוח תסריטים: פרופ' שלמה חסון, האוניברסיטה העברית בירושלים

משתתפי הסדנאות לפיתוח תסריטים:

פרופ' שלמה חסון, פרופ' ערן פייטלסון, פרופ' אוריאל ספריאל, ד"ר יעקב גארב, ד"ר ורד בלאס, ד"ר ליה אטינגר, ד"ר משה ינאי, עמית יגור קרול, ולרי ברכיה, גלית כהן, גלית חזן, אורי גונן, רותם שמאי

מחברי התסריט: פרופ' ערן פייטלסון, פרופ' אוריאל ספריאל, ד"ר משה ינאי, גלית חזן

הדברים הנאמרים הם על דעת מחברי התסריט בלבד.

תסריט שוק בלתי מוסדר

בעקבות ההאטה הכלכלית העולמית, איימו בעלי ההון בישראל להעתיק את השקעותיהם לחו"ל. הממשלה התכנסה והחליטה על הפעלת תכנית חירום להאצת הכלכלה והמשק. במסגרת זו יושמה ההחלטה על הרפורמה בקרקעות והופרטו כל 800 אלף הדונמים שאושרו לכך ברפורמה האחרונה בנושא הקרקעות. כמו כן, הוחלט לפשט את הרפורמה בתכנון ובנייה שהתעכבה בשל דיונים מורכבים. בעקבות המפלגה השמרנית בבריטניה הוחלט בישראל לבטל את התכנון המחוזי והארצי ולהעביר את כל סמכויות התכנון והבנייה לוועדות המקומיות. הארגונים הסביבתיים התנגדו למהלך, אולם מהלכם לא צלח בשל מחסור במשאבים וחוסר יכולת לגייס את דעת הציבור.

תהליך ההפרטה התרחב והקיף את חברת החשמל, את הרכבות ואת התחבורה הציבורית שעדיין לא הופרטה עד כה. כמו כן הוחל בהפרטת משאבי הטבע הציבוריים ובכלל זה חופי ים, שמורות טבע וגנים לאומיים. לרשויות המקומיות התאפשר להתפיל מי-ים בתחומיהן ולמכור את המים המותפלים לרשויות אחרות. חברת מקורות פורקה ובאחריותה נותרה רק הובלת המים הבינאזורית. הפקת המים הפנים-ארצית הועברה לידי אגודות המים בין-אזוריות שהיו חופשיות למכור ולקנות בשוק המים הארצי. רשות המים צומצמה לרשות הרושמת את זכויות המים כבסיס לשוק המים הארצי. כתוצאה מכך חל שינוי בדפוסי החקלאות, וזו ששרדה הייתה רק חקלאות עתירת הכנסות ליחידת מים וחקלאות שיכולה הייתה להיסמך בריאותית על מי קולחין.

על מנת לעודד את התחרותיות של המשק הישראלי צומצמה הרגולציה הסביבתית המקומית ואוחדה עם זו הבינלאומית. כמו כן, החליטה הממשלה על הקטנת המיסוי על פירמות בייחוד על אלו הבינלאומיות. המיסוי על הגז הטבעי הוקטן וכתוצאה מכך גדלה הריכוזיות במשק, במיוחד בתחום משק המים ומשק האנרגיה. כדי למנוע גירעונות הממשלה צמצמה את הסובסידיות ואת רמת השירותים בעיקר בתחום הרווחה. השוק נעשה מוטה כלכלה גלובלית, והממשלה אישרה ייבוא חופשי של עובדים זרים הן לצורך עבודת כפיים והן לצורך תעסוקה בחברות ההייטק. בעקבות זאת נוצרה תנועה ערה של עובדים זרים ומוחות פנימה והחוצה.

בטווח הקצר נרשמה עלייה מהירה בצמיחה הכלכלית של ישראל, והממשלה זכתה להערכה חיובית מצד המוסדות הפיננסיים הבינלאומיים. ראש הממשלה התגאה בהצלחה הישראלית שאותה תיאר כ"פריצת צווארי הבקבוק בתחום המקרקעין, התכנון והפיתוח הכלכלי". אולם עד מהרה התברר עד כמה הייתה הצלחה זו קצרת טווח וקצרת רואי.

בעקבות הפרטת הקרקעות וקיצור תהליכי התכנון הפיתוח והתכנון נעשו מסורבלים יותר בשל חמדנות של יזמים ש"ישבו" על זכויות הבנייה במטרה להביא להעלאת מחירי דור. גופים סביבתיים ואזרחיים וכן קבוצות אזרחים הרבו לפנות לבתי המשפט בנושאי תכנון ובנייה, והלינו על השחיתות שהפכה לנגע קשה. תהליכי השוק והפרטת הקרקעות מחד גיסא,

תחזית קיימות לישראל 2030

www.kayamut2030.org

וצמצום הרגולציה התכנונית מאידך גיסא, גרמו לריכוז מואץ של האוכלוסייה במרכז הארץ והעמיקו את הקיטוב החברתי-כלכלי. מבחינת המדיניות המרחבית והחברתית, התברר כי רשות המקרקעין הממשלתית החדשה, שהוקמה במקום מנהל מקרקעי ישראל, רק שילמה מס שפתיים ליעדים המקרו-לאומיים של פיזור האוכלוסייה ודאגה לקבוצות החלשות. בפועל מי שקבע את כיוון הפיתוח היה מנגנון השוק המוטה לעבר מרכז הארץ ולעבר הקבוצות המבוססות. התוצאה הייתה גידול התרכזות האוכלוסייה במרכז והמשך היחלשות הנגב והגליל. בעקבות לחצים של יזמים הופרטו קרקעות במרכז הארץ. תהליכי התכנון המקוצרים אפשרו שינוי ייעוד קרקע והעלאה דרמטית של אחוזי הבנייה במרכז. נציגים ברשות המקרקעין הממשלתית קיבלו הוראות מלמעלה וכך גם בוועדות התכנון. בהעדף ייצוג לאנשי ציבור לא היה מי שיעמוד בפרץ. בדרך זו שוקו קרקעות במרכז הארץ, תוך פריצת המגבלות על הפיתוח באזור זה ותוך כדי פגיעה קשה בסביבה. חוגים סביבתיים אחדים (אך בפירוש לא כולם) תמכו במהלך זה בטענה כי ריכוז האוכלוסייה במרכז מאפשר הקרבת הסביבה הפגועה בלאו הכי במרכז הארץ לטובת שמירה על שטחים פתוחים והגנה על המגוון הביולוגי בשולי הארץ: בנגב ובגליל.

הרשויות המקומיות התגלו כחלשות מול לחצי הנדל"ן ורבו המקרים של אי-עמידה בתקנים תכנוניים וגבר החשש למעשי שחיתות. עיון קצר בהליכי התכנון ברשויות המקומיות מציג תמונה עגומה של מפגעים כתוצאה מתמיכה ביזמים תוך פגיעה בסביבה ובחברה. הלחצים להגדלת צפיפות הבנייה במרכז הוליכו לתכנון קלוקל ונפסד, עם התחשבות מועטה בצרכי הציבור, בצרכים חברתיים, בצרכים סביבתיים, ובפיתוח תשתיות. התקנים הופרו, מסי השבחה קוצצו, שטחים ירוקים צומצמו ודיוור לקבוצות נזקקות בעיקר במרכז כמעט ולא התקיים. הרשויות המקומיות, פעלו ברובן בשירות הנדל"ן.

היצע הדיוור במרכז הארץ יועד בעיקרו לקבוצות מבוססות. היזמים שרכשו את הקרקעות ראו בהן בראש ובראשונה קופה שאותה ניתן להגדיל ולהתפית. בהתאם לכך הם נאבקו להשביח את נכסיהם על ידי העלאת אחוזי הבנייה. כתוצאה מכך לא הוסרו החסמים לפיתוח ולבנייה לזוגות צעירים ולמי שידו אינו משגת דיוור בשוק החופשי, אלא בדיוק ההפך. פעילות הבנייה והשיכון עבור קבוצות אלה כמעט ולא גדלה. דווקא בתנאים של הפרטת הקרקעות וקיצור תהליכי התכנון חלה האצה בספקולציה במקרקעין. חלק גדול מהקרקעות שהופשרו, הופרטו ותוכננו נותרו במאגר לא מנוצל בתקווה כי ערכן יושבח ויעלה.

כאשר היזמים יישמו לבסוף את התכניות הן היו מיועדות בראש ובראשונה למי שיכול לשלם ולשלם הרבה. השכבות הפחות מבוססות הודרו משוק המקרקעין. היזמים שרכשו את הקרקעות סירבו לכל תביעה חברתית כמו למשל אספקת דיוור בהישג יד, כלומר במחיר נמוך ממחיר השוק. הם טענו, כי הדבר פוגע בזכויות הקניין ובית המשפט עמד לצדם. גם השטחים הירוקים עמדו תחת מתקפה כבדה בשל הניסיון למקסם רווחים ולהקטין ככל האפשר את גודל השטחים הפתוחים. בטווח הארוך התברר כי הפרטת הקרקעות וקיצור תהליכי התכנון רק פגעו בשיווק הקרקעות ובאספקת דיוור ואף העמיקו את הפערים בין מרכז לשוליים.

תחזית קיימות לישראל 2030

www.kayamut2030.org

הפגיעה בקבוצות החלשות ובסביבה הועמקה בשל הקטנת ההעברות התקציביות בתחום הרווחה, ובשל התמיכה בבעלי הון. הייבוא של עובדים זרים בלתי מיומנים הביא להפחתת השכר בתעשיות המסורתיות ולפגיעה בעיקר בתושבי השוליים. גם בתחום תעשיות העלית המצב לא היה טוב יותר. כל מי שחשב כי פיתוח מקומות תעסוקה בתעשיות העלית בשוליים יתרום לצמיחה המקומית נוכח עד מהרה לגלות עד כמה פשטנית היתה חשיבה זו. פיתוח התשתיות וקישור השוליים למרכז אפשר נהירה של עובדים מיומנים מהמרכז למוקדי הפיתוח בשוליים. תושבי אזורי השוליים נותרו מחוץ למשחק. כתוצאה מכך העמיקו הפערים במשק. שיעורי האבטלה והעוני גדלו והמתחים החברתיים גברו.

בעקבות תהליכים אלה נעצרה הצמיחה הכלכלית המהירה שנרשמה בתחילת ההפרטה. לצד האבטלה המסורתית בקרב החרדים והערבים נרשמה אבטלה גוברת גם בקבוצות שבעבר היו פעילות בתעשיות המסורתיות. ריכוז העושר הלאומי בידי מספר מצומצם של משפחות פגע ביזמים צעירים שהובילו את הצמיחה במשק בעשורים הקודמים. תהליכים אלה הואצו בשל הירידה באיכות הסביבה, העלייה במינוע ואבדן שטחים פתוחים במרכז הארץ. ההידרדרות באיכות החיים בישראל, התגברות השחיתות ברמה המקומית והארצית, בעיקר סביב נושאי תכנון ובנייה, גרמו לתחושה של אבדן דרך ולפגיעה באיכות החיים העירונית. ההגירה הגדולה של אוכלוסייה יצרנית לחו"ל, שהתחוללה בעקבות תהליכים אלה, גרמה לפגיעה קשה במשק הישראלי ולהאטה כלכלית במחצית השנייה של שנות ה-20 של המאה ה-21. אלה שנותרו בארץ, בעיקר הצעירים, חוו ירידה ביזמות, ונוכחו לדעת כי סיכוייהם למוביליות חברתית קטנים ביותר. על רקע זה של פערים גדלים בין מרכז לשוליים ותסכול גובר בקרב צעירים במרכז הארץ התגברה התסיסה החברתית, ירדה הנכונות להתגייס לצה"ל והעמיק הניכור בין מרכז לשוליים ובין הדור הצעיר לבין המדינה.

בעקבות התפתחויות אלה גבר כוחם של ארגונים ומפלגות שתבעו שינוי מהותי בהתנהלות המשק ושיבה למדיניות מתערבת הבולמת את התוצאות החברתיות הקשות הכרוכות במדיניות הניאו-ליברלית. תביעה זו נתמכה בהתארגנות חברתית ובמחאה מרמת השטח. בעקבות זאת, הועתקה הזירה הפוליטית המרכזית מהפרלמנט לעבר כיכר העיר. לראשונה בתולדות ישראל הפכה המחאה לבון טון. לא עוד מחאה של "פנתרים" ואוהלים היוצאת משיכונים ושכונות עוני, אלא מחאה שנישאת על כתפי צעירי ואישי ציבור מקרב המעמד הבינוני. הדור הצעיר, המכונה במערב דור ה-Y, גדל בעידן טכנולוגי חדש של פיתוחים בתחום המחשבים, האינטרנט והסלולר והוא בעל נגישות לכלים ואמצעי תקשורת מתקדמים. כלים אלה נוצלו על ידו על מנת לגייס את הציבור, ההון והתקשורת לפעולה. בניגוד לדור ההורים, המכונה דור ה-X (שם שהוטבע בדור הבייבי בומרס שנולד בין 1945 ל-1960), דור זה מיומן בתקשורת, ביצירת כיכר עיר וירטואלית, בארגון מחאה ונכון לעבודת בקבוצות. השליטה המלאה בטכנולוגיות החדשות ובכלל זה פייסבוק, טוויטר, העוני היחסי של הקבוצה הפכו את המחאה לאפיק יעיל להשגת משאבים. הריכוזיות של ההון, שחיקת מעמד הביניים, התייקרות המוצרים ובכלל זה הדיור גרמו לחלק גדול מבני דור זה לדחות את מועד

תחזית קיימות לישראל 2030

www.kayamut2030.org

הנישואין, ולעתים קרובות להמשיך להתגורר אצל ההורים. המחאה החברתית של בני דור ה-Y ליכדה לשעה קלה קבוצות שונות: אדומים (חברתיים) וירוקים (סביבתיים), שמאל וימין, מרכז ופריפריה. אולם במרוצת הזמן פעלו מספר גורמים לפיצול המחאה ובכלל זה קונפליקטים שהתגלו בין תומכי הממשלה ומתנגדיה, בין מחאה חברתית-דיורית לבין מחאה סביבתית ובין מרכז לשוליים. התוצאה הייתה מיתון המחאה ופעולה מתמשכת של הפרד ומשול. גם התמדת האיום הביטחוני פעלה למיתון המחאה, ובסופו של דבר לאחר הגל הראשון באו גלים מתונים יותר, מפוצלים שלא היה בכוחם לעצב מחדש את סדר היום החברתי והסביבתי.

התוצאות הסביבתיות בולטות: פגיעה בשטחים פתוחים ובמערכות אקולוגיות, המשך ההתרכזות במרכז, צפיפות, גודש וזיהום בעיקר במרכז הארץ ובערים הגדולות. שליטה של בעלי הון במשאבי הטבע הראשיים, יוקר דיור ותסכול חברתי מתמשך.

❖ איתותים להתממשות התסריט:

- המשך הריכוזיות במשק ללא פעולה ממשלתית משמעותית לשם מיתונה
- צמיחה כלכלית מרשימה לצד פערי אי-שוויון גדלים
- המשך ההתרכזות של האוכלוסייה במרכז הארץ
- מחאת דיור
- רפורמה קרקעית שבמרכזה הפרטת קרקעות והעברתן לבעלי הון
- רפורמה תכנונית שאינה מלווה בהסדרה תכנונית נאותה ובעקבותיה פגיעה חמורה בסביבה